

WER IZ WER ? Eliëzer Steinberg, een rebelse fabeldichter Willy Brill

טרויריק, קינדער, אויף דער וועלט דער ברייטער, גראַמער!
ביטער! מיט א משל כאַטש זיך קוויקן לאַמיר.

Troirik, kinder, oif der welt der brejter, gromer!
Biter! mit a mosjl chotsj zich kwikn lomir.

*In de grote wijde wereld, kinderen, is het lamentabel!
Bitter! Laten wij ons maar verkwikken met een fabel.*

Deze openingsregels van de eerste fabel, 'De hamer en het stuk ijzer', uit de bundel *Mesjolim I*, geven ons meteen een kijkje in het binnenste van de dichter Eliëzer Steinberg. Zijn visie op de wereld is niet bepaald optimistisch, maar het menselijk gedrag boeit hem te zeer om het bij die uitspraak te laten en dus biedt hij een fabel aan om de boel wat op te vrolijken. Daarbij hanteert hij zijn pen met humor en een geestig Jiddisj taalgebruik. Zijn virtuoze woordspelingen verraden het plezier van de ware fabeldichter. Wie een stichtende of opvoedende gelijkenis verwacht waarin het goede overwint komt bedrogen uit. Zijn fabels zijn rebels en strijdlustig, ze stellen vragen, waarom de treurige wereld niet beter en mooier kan zijn.

Eliëzer Steinberg (1880-1932) werd geboren en groeide op in Lipkan, een stadje in Bessarabië. Hij was didacticus en reisde als leraar Hebreeuws en Jiddisj door Bessarabische en Wolhynische stadjes. Eén keer, vlak voor de Eerste Wereldoorlog, bezocht hij Odessa, waar hij de schrijver Chaim Nachman Bialik ontmoette, die een groot bewonderaar werd van zijn werk en het wilde uitgeven. Dit plan mislukte ten gevolge van de oorlog, maar een ander feit speelde eveneens een belangrijke rol: Steinberg kon zijn werk niet uit handen geven. Dertig jaar lang bleef hij tot in de perfectie vijlen en schaven. Toen hij zich in 1920 in Czernowitz vestigde en een belangrijke rol in het culturele leven aldaar ging vervullen, verwierven zijn fabels grotere bekendheid; ze circuleerden mondeling via voorlezingen, en vooral toen de voordrachtskunstenaar Herz Groszbard ze als *wortkontsertn* op zijn repertoire nam, kregen Steinberg en zijn scheppingen wijdere faam. In 1932, een paar maanden voor zijn dood, gaf hij eindelijk toestemming een bundel van 150 fabels samen te stellen – uit de vierhonderd die hij in manuscript had – en werkte mee aan de voorbereiding voor de uitgave, die hij niet meer in druk heeft zien verschijnen. De tweede band met honderd fabels verscheen 24 jaar later.

Bij het woord fabel komen ons namen voor de geest van de grote fabeldichters uit het verleden, Aesopus (ca. 600 voor de gewone jaartelling), La Fontaine (zeventiende eeuw), Krylov (Rusland, begin negentiende eeuw) en anderen. Zij schreven moralistisch-didactische dierenverhalen in versvorm, waarin zij de menselijke dwaasheid en hypocrisie aan de kaak stelden. De befaamde raaf van La Fontaine is zo zelfgenoegzaam dat hij gehoor geeft aan de vleierijen van de slimme vos, waardoor hij aan hem zijn heerlijke stuk kaas kwijt raakt. Berouw komt altijd te laat! De dartele krekkel, die de hele zomer lanterfant en in de winter komt bedelen bij de nijvere mier, krijgt slechts een zedenpreek als voedsel: wie 's zomers zingt moet 's winters op een houtje bijten.

De Jiddisje fabel, althans Steinbergs fabel, heeft een heel andere strekking. Bij Steinberg geen vooropgezette wereldwijsheid, geen voorspelbare conclusies. Bij hem krijgt het Jiddisje woord *mosjl* zijn letterlijke betekenis: 'voorbeeld'. Hij reikt voorbeelden aan, spreekt geen moreel oordeel uit, maar onthult zijn revolutionaire visie op de bestaande wereldordening. Die visie klinkt meteen door in zijn eerste *mosjl*, 'De hamer en het stuk ijzer':

טרויריק, קינדער, אויף דער וועלט דער ברייטער, גראַמער!
ביטער! מיט א משל כאַטש זיך קוויקן לאַמיר.
ס'האָט דער קאָפּ דער אייזערנער, דער שטארקער האַמער,
וואָס ביים קאָוואַל יוּחנצע אין קאַמער,

זיך גענומען קלאפן דאָס שטיק איין,
על פי חקירה* אים דערווייזן
אז מע דארף זיין קלוג, געדולדיק,
און ניט זאָגן קיינעם: דו ביסט שולדיק!
"ווייס:

ביסט אמזיסט נאָר, "זאָגט ער, "אויף מיר ביין.
נאריש איז דיין שעלטן, לעפיש איז דיין שרייען.

Troirik, kinder, oif der welt der brejter, gromer!
Biter! Mit a mosjl chotsj zich kwikn lomir.
S'hot der kop der aizerner, der sjtarker hamer,
wos baim kowal Joichentse in kamer,
zich genoemen klapn dos sjtik aizr,
al pi chkire* im derwaizr,
az me darf zain kloeg, gedoeldik,
oen nit zogn kejnem: doe bist sjoeldik.
'wejs:
bist oemzist nor', zagt er, 'oif mir bejz,
narisj iz dain sjeltn, lepisj iz dain sjraien.'

*al pi chkire - op grond van argumenten

Vervolgens somt de hamer een heel rijtje argumenten op om aan te tonen dat niemand schuldig is aan het leed van het beklagenswaardige ijzer. Hijzelf is niet meer dan een wapen in de hand van de smid. En de smid? Oi wej, die zwoegt wat af, daar staat alweer een wagen met een gebroken as op hem te wachten. Heeft de wagen schuld? Een wagen vermag niets zonder paarden. De paarden dan? Die zijn onderhorig aan de zweep. Dan moet de zweep wel de boosdoener zijn! Ook niet, nee.

Met andere woorden, het ijzer moet ophouden met weklagen, het moet lijdzaam zwijgen. Begrijpen is verdragen. Maar daar neemt het ijzer geen genoegen mee: 'Ben jij een broeder? Moet ik berusten onder de slagen tussen hamer en aambeeld?'

אוי, מיין ווייטיק אָן א שיעור איז -
וויל איך שעלטן, וויל איך שרייען אָן חקירות!

Oj, main wejtik on a sjir iz!
wil ich sjeltn, wil ich sjraien on chkires!

'Sjraien on chkires', onvoorwaardelijk protesteren! Dat beveelt Steinberg aan. Een moraal knoopt hij er niet aan vast. De enkele keer dat hij dat wel doet, oordeelt hij niet over goed of kwaad, maar beperkt zich tot een vlijmscherpe observatie, zoals in 'Het slachtmes en de zaag':

De rituele slachter Menasje is bezig een partijtje hout te zagen. Het slachtmes heeft intussen de gelegenheid de zaag eens van dichtbij te bekijken. Na hem van top tot teen te hebben bekritiseerd – met name zijn blikkerende, treife tanden vol ongerechtigheden – prijst het mes de Eeuwige, die gelukkig naast zoveel lelijkheid ook schoonheid heeft geschapen:

'Hoe heerlijk is mijn deel! Hoe zoet mijn lot,
mijn koosjer lemme kent geen smet, geen krasje.
Geen wonder dat de vrome reb Menasje
mij eerbiedig aanraakt,
en met de blik ten hemel
mij op handen draagt!
'Je hebt gelijk,' zo sprak de zaag naïef en schuchter
(maar even duidelijk als nuchter),
'nooit van mijn leven
zal Menasje mij de zegen geven.

Stel je voor! Ik lach me lam!
Wie ben ik? Niets meer dan een sjouwerman,
ik glans niet, noch ik flonker,
ik sta steeds in het donker,
ik weet mijn plaats, ik ben niet trots,
wat kan ik meer dan zagen?
Maar jij – geen kleinigheid –
Jij bent een balebos
die kelen opensnijdt!’

En de moraal?
Die strooit nog zout in het verhaal:
nog altijd tot en met vandaag
is zo’n gewone zaag
het zwarte schaap van de misjpoche.
De status van het slachtmes is veel hoger,
bloed vergiet het en ontvangt daarvoor een brooche.

vertaling: Willy Brill

De inleider tot het tweede deel, *Mesjolim II*, Daniël Leibl, noemt de fabeldichter in één adem met de drie grote klassiekers: ‘Steinbarg verenigt in zich Mendeles satirische scherpzinnigheid, Sjolom Alejchems lyrische humor en Peretz’ sociale gedrevenheid.’

De literatuurcriticus Sh. Niger schenkt aandacht aan de bijzondere woordkunst van de dichter en stelt dat er sinds Mendele en Sjolom Alejchem nauwelijks een Jiddisje schrijver is te vinden die zo nauw aansluit bij de erfenis van de Jiddisje volkstaal, en alle schakeringen van het Jiddisje woord benut. Bij voorbeeld in de fabel ‘Een verhaal zonder eind’ (A maise on a sof):

Sjtejt nit oif dos ejzl, wail men sjlogt es, oen me sjlogt es, wail se sjtejt nit oif.

De ezel staat niet op, omdat hij wordt geslagen, en hij wordt geslagen omdat hij niet opstaat.

Het woord *oifsjtejn* – zegt Niger – wordt gebruikt zowel in de zin van *opstaan* als *in opstand komen*. Een ander voorbeeld is ‘Reb ezel Charif’, die rabbijn wil worden in Wilne:

Chotsj foen wiln biz kejn Wilne noch a waite sjtreke.

Maar van willen naar Wilne is nog een heel eind.

De naam van de ezel (een *charif* is een scherpzinnige denker) is een toespeling op de beroemde talmoedgeleerde de Gaon van Wilne.

Het geven van voorbeelden zou een eindeloze rij frappante woordvondsten en taalgrappen opleveren, die toch slechts in geringe mate kunnen aantonen hoe virtuoos en rijk de fabels zijn. Steinbargs diepgaande kennis van tenach en midrasj – een inspiratiebron van legendes, parabels en allegorieën – geven aan zijn werk een grote intellectuele lading. Speelsheid en spot lijden daar niet onder. Het is op zich al een genoegen te bekijken welke thema’s hij onder handen neemt: een tafel die vragen stelt (van vragen ga je wankelen); hemden aan een waslijn (gewikkeld in een politieke discussie); de bril en de neus (wie is belangrijker); de onderzoeker (een ezel die denker is van beroep); de pientere rivier (overal is droogte; waarom water dragen naar de zee?).

Tot besluit toch nog één voorbeeld, vanwege de onweerstaanbare slotregels:

Een hongerige kat loopt jammerend rond, de bazin heeft haar vergeten, de dienstmeid heeft haar geslagen, en eten wil ze, eten! Dan ontmoet ze een vette, volgestopte worst, die terstond tegen de kat begint te preken:

פע! סע פאסט ניט פאר א קאץ צו וויינען! ניין, סע פאסט ניט!
הונגערק? איז וואָס? און אז א טאָג מע פרעסט ניט,
איז ספנות? בעסער אז מע עסט ניט!
ווער סע הונגערט, דער אין גאָט פארגעסט ניט!
ווי איז תשובה, אז מע פאסט ניט?
דאָס א תכלית דען: מיט פלייש דאָס ביכעלע צו שטאָפן?
זאלץ און וואסער, און א שטיינדעלע צוקאָפן!

‘Fè! Se past nit far a kats tsoe wejnen! Nejn, se past nit!
Hoengerik? Iz vos? Oen az a tog me frest nit,
iz sekone? Besser az me est nit!
Wer se hoengert, der in Got fargest nit!
Woe iz tsjoeve, az me fast nit?
Dos a tachles den: mit flejsj dos baichele tsoe sjtopn?
Zalts oen wasser, oen a sjtejndele tsoekopn!’

Met dit ascetisch advies weet de kat niets te beginnen. Wat doet ze? Ze schrokt in één keer met de worst ook diens preek naar binnen. Resultaat:

איינגעשלונגען, אָנגעשטאָפט מיט תורה און מיט ווירשט דעם מאָגן -
צו די מייז אוועק די קאץ, זיי מוסר זאָגן.

Aingesjloengen, ongesjtopt mit toire oen mit woersjt dem mogn -
tsoe di maiz awek di kats, zej moeser zogn.

Bronnen:

Eliëzer Steinbarg, *Mesjolim band I*, Tel-Aviv 1969

Eliëzer Steinbarg, *Mesjolim band II*, Tel-Aviv 1969

Shlomo Bikl, *Sjraiber foen main dor*, NewYork 1958

Sh. Niger, *Jidisje sjraiber foen 20. jorhoendert*, NewYork 1973

